

http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.8
УДК 911.3:32

Н. Корома, канд. геогр. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОСТОРОВІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У ВЕЛИКОМУ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОМУ МІСТІ: ПРИКЛАД ХАРКОВА¹

Харків – велике постсоціалістичне індустріальне місто з населенням понад 1 млн. Маючи у своїй власності великі об'єкти з різною функціональною складовою (як промислові, так і об'єкти соціальної інфраструктури, інші муніципальні заклади), велике місто на початку 90-х років стикнулося з тим, що не мало ресурсу на їх утримання та розвиток. Мінлива й нестабільна економічна ситуація знівелювала затребуваність багатьох послуг. Створилася ситуація "паралізованості" публічного простору міста.

Лише з початком процесів приватизації та комерціалізації можна говорити про поступове "заповнення" утвореної порожнечі. Суб'єктами оцінки і планування території стають окремі інвестори, а об'єктом комерційної діяльності виступає міський простір. Нові умови створили можливості для діалогу влади, міської громади та бізнесу. Невпорядкованість цих відносин дала невтішні результати просторових перетворень та модернізації території в українських містах. Інвестор, орієнтуючись на прибуток, на свій розсуд визначає місце, форму і функцію нового об'єкта, часто змінюючи обличчя міста і роль території.

Наше дослідження викликано потребою у вивченні просторових перетворень та процесів модернізації у великому постсоціалістичному місті, які можуть бути передумовою подальших змін. І Харків є чи не найкращим прикладом постсоціалістичного міста для дослідження просторово-функціональних трансформацій.

Мета статті полягає в аналізі процесів просторового перетворення та модернізації як передумов подальших просторово-функціональних трансформацій у великому місті Харків, на основі виявлених на території елементів перетворення та ядер модернізації. Аналіз досліджуваних нами об'єктів дозволив побачити напрями перетворень міської території, окреслити просторову структуру ділянок, визначити можливі функціональні зміни простору та його сучасну роль у загальноміському середовищі.

Дослідження двох тестових ділянок у Харкові – "старого центру" та соціалістичного міського центру, виявило відмінність процесів просторового перетворення й модернізації міських об'єктів у цих частинах міста. Не завжди є можливим зафіксувати вже "готове" перетворення чи модернізацію. Тут важливим є побачити початок зміни, "вихопити" із простору саму тенденцію до можливої зміни, далі зуміти передбачити напрям та її динаміку.

Ключові слова: велике місто, постсоціалістичне місто, об'єкт міста, міський простір, просторові перетворення, елемент перетворення, модернізація, ядро модернізації, периферія.

Постановка проблеми. Кінець ХХ ст. відомий своїми геополітичними зрушеннями політичної карти світу Європи. Важкі структурні перетворення політичного й економічного життя в нових незалежних постсоціалістичних державах понесли за собою зміни і в питаннях планування та розвитку міських територій. Україна, як одна з постсоціалістичних країн, теж постала перед викликом пошуку нових рішень щодо управління містами в нових умовах. Процеси перетворення, адаптації та трансформації того спадку, який залишився після розпаду Радянського Союзу, усе-таки відбувалися, хоч і були не системними та розтягненими в часі порівняно із тим, як це відбувалося в інших постсоціалістичних містах, які мали однакові патерни розвитку в минулому. Та, відповідаючи на нові виклики, керівники міст не завжди давали адекватні відповіді. Найважче було великим індустріальним містам з населенням понад 1 млн та зайнятих в своїй більшості в промисловості. І таким яскравим прикладом є Харків – власне об'єкт нашого дослідження. Складна економічна ситуація призвела до занепаду промисловості та тим самим знівелювала попит населення на більшість типових соціально-культурних послуг міста. Маючи у своїй власності великі об'єкти з різною функціональною складовою (як промислові, так і об'єкти культури, соціальної інфраструктури, інші муніципальні заклади), керівництво стикнулося з тим, що не було ресурсу на їх утримання та розвиток. Тому можемо говорити про тимчасову "паралізованість" індустріального та публічного просторів міста¹.

Лише з початком процесів приватизації та комерціалізації можна говорити про поступове "заповнення" утвореної порожнечі. Суб'єктами оцінки і планування території стають окремі інвестори. А об'єктом виступає

міський простір у будь-якому своєму вияві. Міська земля теж перетворюється на економічний актив. Держава і далі продовжує відігравати окрему роль у питаннях планування міст, нові умови створили можливості для діалогу влади, міської громади та бізнесу. Невпорядкованість цих відносин дала не найкращі результати просторово-функціональних трансформацій в українських містах. Інвестор, орієнтуючись на прибуток, на свій розсуд визначає місце, форму і функцію нового об'єкта, часто змінюючи обличчя міста та роль території.

Мета статті полягає в аналізі процесів просторового перетворення й модернізації як передумов подальших просторово-функціональних трансформацій у великому місті Харків, на основі виявлених на території елементів перетворення та ядер модернізації. Аналіз зареєстрованих і описаних об'єктів дозволить побачити напрями перетворень міської території, окреслити просторову структуру ділянок, визначити можливі функціональні зміни простору та його сучасну роль у загальноміському середовищі.

Матеріали і методи дослідження. На сьогодні дослідження постсоціалістичних міст є надзвичайно актуальними і поширеними. Існує багато дослідницьких міських осередків, які спільно з науковцями та активною громадою шукають шляхи оптимізації та покращення міського простору. Зокрема, фундаментальні теоретичні напрацювання мають науковці Київського університету К. Мезенцев [5] та О. Дронова [2–3]. Глобальний вимір процесів розвитку міста вивчений Л. Руденком [6]. Цікавими є матеріали молодих дослідників аналітичного журналу про місто *Mistosite* П. Федоріва [7–8] та Є. Власенка [1] з урбаністичної проблематики в контексті постсоціалістичних міст. Це дослідження є продовженням попереднього матеріалу автора, яке стосувалося стратегії міського розвитку через ретроспективу містобудівної політики Харкова [4].

Нове дослідження міської території м. Харкова проводилося безпосередньо на території методом польо-

¹ Дане дослідження проводилося в ході виконання теми 16 БП 050-02 "Просторові трансформації в Україні: моделі модернізації та планування міських територій" НДС "Регіональних проблем економіки і політики" географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2016–2017 рр.

вого збору інформації про форму, стан та функції об'єктів *площинного, точкового* (напр., промислові зони, житлові комплекси, інша забудова, публічні простори й інші об'єкти міста) та *лінійного характеру* (лінійні об'єкти, комунікації доріг), які розміщені в межах двох тестових ділянок: (1) тестова ділянка № 1 – Центр, або "старий центр", і (2) тестова ділянка № 2 – периферія, або зовнішня соціалістична зона, Харкова.

Перед початком аналізу міської території на предмет просторових перетворень було необхідним чітко сформулювати визначення основних понять, які власне і становили *понятійно-термінологічний апарат* для вивчення процесів перетворення й модернізації міського простору як передумов подальших просторово-функціональних трансформацій у місті. Було виділено і подано такі визначення:

- *об'єкт міста* – точковий, площинний або лінійний за морфологією, різний за функціональним призначенням (житловим, рекреаційним, сакральним, обслуговуючим, адміністративним, інфраструктурним, комерційним / бізнесовим, індустріальним) і є елементом просторової структури міста, множина цих об'єктів пов'язана між собою різними видами суспільно-географічних зв'язків.

- *форма, стан та функції об'єкта* – основні якісні характеристики, які дозволяють описати просторові об'єкти, як лінійного так і точкового, площинного типу, за ступенем їх морфологічних та функціональних перетворень;

- *елемент перетворення* – це характерний процес чи явище, яке виявляється через якісну морфологічну, або функціональну зміну об'єкта і є передумовою його можливої подальшої модернізації;

- *перетворення / модернізація* – процеси, які пояснюють глибину і напрям морфологічної та функціональної зміни об'єкта; якщо перетворення – це зміна окремого елемента об'єкта, то модернізація стосується об'єкта, який зазнав незворотних морфологічних та/або функціональних змін;

- *ядро модернізації* – сукупність найбільш цінних об'єктів, яка втілює приклад історичної / знакової / сучасної форми та функції, що разом справляє потужний вплив на навколишній простір, його перетворення та модернізацію, далі – просторово-функціональну трансформацію. Перші об'єкти, чи то точкові, чи то площинні, які створюють ядро і дають початок розвитку міста, або окремого його району, за час функціонування не раз змінюють вектор і силу свого впливу на міське середовище. Важливо, що вони продовжують зберігати роль ядра території, її модернізації. Ідеться про великі ядра (не за розміром, а за силою, радіусом впливу) – історичні, промислові, культурні, які, як правило, творили характер міста, території та породжують так звані місцеві (районні) малі ядра. Великі ядра мають достатньо внутрішнього потенціалу для наступних перетворень, малі ж потребують постійної уваги й підтримки. Наявність багатьох різних ядер у містах є підтвердженням присутності процесів перетворень та модернізації міської території.

- *Напівпериферія* – частково, нерівномірно модернізована територія, яка включає: 1) коридор (лінійний об'єкт), що поєднує між собою ядра, інші важливі об'єкти, забезпечуючи рух елементів модернізації; 2) зону впливу ядра, межа якої визначається ступенем проникнення нових перетворень і залежить від рівня контактності (географічна доступність – пішохідна, транспортна) між ядром і об'єктом. Основні ознаки перетворення

території: "ущільнення" простору або його багатофункціональність – висока концентрація об'єктів та функцій в одному місці, незворотність перетворень, сучасність (архітектурних) форм;

- *периферія* – територія, де дуже слабо відчувається вплив ядра і просторові перетворення слабо виражені. Можна бачити лише окремі приклади модернізованих об'єктів у межах території, але в цілому вона характеризується повною відсутністю будь-яких змін: старі функції зосереджені у старих/початкових формах, функціональна мінливість, слабо виявлена багатофункціональність простору, окремі, поодинокі приклади модернізації, або лише її елементів.

Виклад основного матеріалу. Центр (або "старий центр", тестова ділянка № 1) і периферія (або зовнішня соціалістична зона, тестова ділянка № 2) Харкова – два міські простори одного великого міста з різною історією формування. Як для першого, так і для другого випадку, передумовою змін, тобто трансформацій, був підйом промислового виробництва. І тут фактор часу (центр – середина XVII ст., периферія – початок XX ст.) визначив головні відмінності в архітектурі, параметрах поселення, принципах розселення, функціональному зонуванні територій – тих маркерів, за якими можна дослідити хронологію міських трансформацій. Дві моделі міського розвитку є показовими для оцінки більшості індустріальних міст України, адже планування всіх міст (великих і малих, аграрних та індустріальних) у радянські часи завжди було питанням виключно державної політики.

Обидві тестові ділянки в м. Харків є вдалим вибором для вивчення принципів містобудування в Україні. Хронологія функціональних змін міської тканини є типовою для всіх великих промислових міст у довоєнний та післявоєнний періоди включно до кінця 80-х рр. XX ст. Будучи абсолютними антиподами від початку утворення, сьогодні історичний центр Харкова та периферійна соціалістична зона з'єднанні головною комунікацією – лінією метро, що робить "старий центр" більш доступним і дозволяє жителям обох міських просторів розширювати та компонувати точки й локації для забезпечення своїх старих-нових потреб, перетворюючи та модернізуючи функціональне середовище кожного.

Тестова ділянка 1 "Північна ділянка центральної частини" займає територію Київського району, а також частково сусідніх районів – Шевченківського (межа по вул. Сумська, включає територію Харківського національного академічного театру опери та балету, вул. Римарську) і Основ'янський (колишній Червонозаводський район, межа по Московському проспекту, включає Вірменський провулок).

Представлена ділянка є тим самим міським центром – осередком, де в середині XVII ст. і виникла найстаріша частина міста. Мироносицька церква, нині Храм святих Жон-Мироносиць, і кладовище, нині сквер Перемоги, є першою північною межею міста. Торгівля, мануфактура, професійні об'єднання міських ремісників по цехах (напр., міська вулиця Римарська досі нагадує про професію римар), перші невеликі заводи (на вул. Громадянська) та, звичайно, житлові квартали, які з'являлися між Сумською і Пушкінською вулицями, поволі "розтягували" межі міста до Театральної площі (кінець XVIII ст.). Розвиток промисловості визначив появу об'єктів із новими функціями. Так, заклади освіти, науки, культури, медицини, фінансові установи стають затребуваними в новому просторі та зайняли спеціально збудовані будівлі. Тут же відбувається перехід від розрідженої одно-двоповерхової житлової забудови зі

значними присадибними територіями до висотної периметральної забудови високої щільності. Процес оновлення та поширення прибуткового житла, яке і стало головним формотворчим елементом міської архітектури промислово розвинутого міста, був тенденційним для всіх країн східноєвропейського регіону досягнувши свого розквіту в другій половині XIX ст. Характерною зовнішньою ознакою прибуткових будівель була різностильність і "зцементованість" їх фасадів в єдиний і будувались вони на головних магістралях історичного центру. Зокрема, у Харкові – це вулиці Римарська, Сумська, Пушкінська, Харківська набережна, Московський проспект.

Попри історичне походження центру Харкова, йому не вдалося уникнути, як і більшості міст України, соціалістичних трансформацій. Залишаючись поліфункціональним (житло різного класу, комерція та офіси, легка й харчова промисловість і т. п.), поруч зі старим ядром почали виникати нові публічні простори соціалістичного типу, з'явилися урядові будівлі – додалася адміністративна функція, частково перебудовувалися старі житлові квартали або зруйновані під час війни, нові транспортні розв'язки поєднали центр Харкова і соцмісто (напр., Московський проспект – транспортна магістраль, яка в нашому випадку з'єднала тестові ділянки 1 та 2). Так, підходи до містопланування, житло, публічні простори, соціальне забезпечення, транспортна інфраструктура – усе це залишалось під ще більшою "опікою" держави.

Щоб зрозуміти характер і глибину перетворень важливо побачити міру присутності старих-нових функцій на території, які власне і формують функціональний простір міста.

1. *Житлова функція* для центральної частини Харкова історично є однією з основних. Сучасна оцінка житлового фонду дала показник у 57,4 % (193 будівлі) від загальної кількості всіх площинних об'єктів тестової ділянки: 1 – багатоквартирні багатопверхові (понад п'яти поверхів) – 16 %, 2 – багатоквартирні малої поверховості (1–5 поверхів) – 77 %; 3 – садибна забудова та котеджі (будь-якої поверховості) – 7 %. Важливо зазначити, що 16 житлових будинків (9,3 %), як із першого, так і другого типу, є пам'ятками архітектури. Стан фасадів, дворів та комунікацій є таким, що вимагає їх системної модернізації. Поширена практика неорганізованих індивідуальних ініціатив створила тенденцію до спотворення зовнішнього вигляду будівель і вулиць. Є приклади сегрегації – сусідства абсолютно аварійних, покинутих будівель та елітних новобудов. "Вкраплення" садибної забудови часів Російської імперії тут виглядають дуже вдало та мають однозначно історичне значення для міста в цілому. Але стан їх фасадів та комунікацій підтримується на рівні мінімального функціонування; модернізацію вони напевно не знали з часів побудови. Щодо новобудов, то на тестовій ділянці їх лише три і всі вони є абсолютно не "співзвучними" із наявними історичними архітектурними комплексами, порушуючи естетику середовища.

2. *Індустріальна функція.* Центральна частина міста в межах тестової ділянки майже не зберегла індустріальну функцію. Тут можна говорити лише про діючу Харківську фармацевтичну фабрику. Зустрічаються хаотично розкидані залишки потужних виробництв легкої та харчової промисловості (провулок Воробйова), де функціонують лише окремі цехи та майстерні, часто іншої вже спеціалізації (ремонт і монтаж машин та обладнання).

3. *Обслуговування населення.* Заклади обслуговування населення, частка яких у межах тестової ділянки ста-

новить 66,1 % (580 об'єктів), від зальної суми площинних і точкових об'єктів, можна поділити на декілька груп:

– освітньо-наукові заклади (6,8 %, *Харківський автотранспортний технікум імені Серго Орджонікідзе, Коледж текстилю та дизайну, НДІ мікробіології та імунології імені І. Мечникова, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка та ін.*);

– культурні заклади (2 %, *Харківський державний академічний театр ім. Т. Г. Шевченка, Харківський державний академічний театр ляльок ім. В. О. Афанасьєва, Харківський національний академічний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка, Харківський державний академічний російський драматичний театр імені О. С. Пушкіна, Муніципальна галерея, Галерея сучасного мистецтва, Центр культури Київського району*);

– медичні установи (4,8 %, *приватні клініки, державні лікарні, як наприклад, Дитячий тубдиспансер, Обласний психоневрологічний диспансер*);

– заклади побутового обслуговування (9,8 %, *салони краси, технічне обслуговування, ательє та ін.*);

– заклади готельно-ресторанного бізнесу (14,8 %, *де 72,5 % (58 шт.) кафе та кав'ярні, 7,5 % (6 шт.) – нові модернізовані або частково модернізовані заклади розміщення*);

– заклади з надання фінансових послуг (8,5 %);

– заклади з надання юридичних послуг (6,5 %);

– заклади торгівлі товарами та іншими послугами (39,4 %, *від маленьких маагазинчиків, включно з аптеками, до представників мережевої торгівлі та туристичних фірм*).

Заклади приватної форми власності, які займаються комерційною діяльністю, з'явилися в своїй абсолютній більшості вже протягом останнього десятиліття. Дані об'єкти вплинули на функціонально-структурне поле центральної частини міста наповнивши його дрібними торговельними точками, мережевою торгівлею, та закладами, що спеціалізуються на послугах, які відповідають сучасним потребам мешканців великого міста (вузькопрофільні медичні, різні побутові, спеціальні приватні школи із відповідного напрямку підготовки, творчі майстерні, юридичні, фінансові та ін.). Концентрація т.зв. "точкових об'єктів першого поверху" (86,7% від зальної суми площинних і точкових закладів обслуговування населення – торговельні точки, юридичні, фінансові установи, заклади побутового обслуговування та ін.) особливо характерна для головних вулиць загальноміського значення – Римарська, Сумська, Пушкінська. Дані міські "артерії" поєднують дві особливості: широку пішохідну зону та велику кількість людей, які постійно проходять/проїжджають повз із різною метою.

4. *Бізнес-обслуговування.* Тестова ділянка є середовищем бізнесової діяльності. Вона не нова для центральної частини великого індустріального міста. Функція залишається, змінилися лише види діяльності, масштаби. Офісні центри як осередки бізнесового управління займають різні площі: або старі, але частково модернізовані малоповерхові житлові комплекси (для дрібного, невеликого бізнесу, як правило) та спеціальні нові модернізовані (представники великого бізнесу).

5. *Інфраструктурна функція.* Незважаючи на відносно високий рівень благоустрою центру Харкова в межах головних вулиць та інших популярних серед населення і гостей міста публічних просторів, рівень комунікацій доріг залишається на надзвичайно низькому рівні. Часто аварійний стан вулиць та дворів блокує доступ до будинку. Така ситуація поширена для вулиць,

віддалених від головної. Проблема паркування є не новою і не вирішеною для центру Харкова теж.

Основний вид громадського транспорту, звичайно, метро. У межах тестової ділянки розміщені дві станції – Архітектора Бекетова та Історичний музей. Нечисленні маршрутні таксі також проходять центральною частиною міста.

6. *Адміністративна функція.* У межах тестової ділянки зосереджено 17 об'єктів із адміністративною функцією (напр., *Головне управління Державної міграційної служби України в Харківській області, Головне управління статистики у Харківській області*). Усі вони розосереджені по ділянці, зберігаючи свою "історичну локацію" та частково модернізовані фасади.

Зазначимо, що на вул. Скрипника 16 (наприкінці XVIII ст. тут були кар'єри із добування глини і цегляні заводи) знаходиться консульство Федеративної Республіки Німеччина. Статус установи, високий рівень благоустрою будівлі й території не спровокувало якісних змін навколо: стан деяких сусідніх будинків і територій залишається в аварійному стані.

7. *Рекреаційна функція.* Парк Перемоги, сквер біля Театральної площі, широкі пішохідні зони центральних вулиць, інші невеликі зелені майданчики із зонами відпочинку та достатньо високий рівень їх благоустрою якісно доповнюють міський публічний простір центральної частини Харкова. Поодинокі дитячі майданчики можна зустріти лише в деяких дворах прибудованих будинків.

Торговельно-розважальні центри (ТРЦ), що відносно нещодавно "увірвалися" у публічний простір великих міст і стали головними агентами змін навколо, є зразком зосередження сучасної масової культури. Серед усіх пропонованих розваг, навіть шопінг у центрі міста в ТРЦ, сьогодні є ще одним варіантом дозвілля. Таким чином, ТРЦ стали важливим атрибутом центра великого міста, перетворюючи зону навколо в рекреаційну.

8. *Сакральна функція.* Єдиними сакральними об'єктами ділянки є Храм святих Жон-Мироносиць (колишня Мироносицька церква, що була зруйнована 1930 р.) та Харківська Хоральна синагога. Сакральним можна вважати і сквер Перемоги, на території якого у XVIII ст. було кладовище.

Тестова ділянка 2 "Мікрорайон Харківського тракторного заводу (ХТЗ)" розташований в Індустріальному районі, також частково займає територію сусіднього Немішлянського району (колишній Фрунзенський, бульвар Богдана Хмельницького, вул. Маршала Рибалка).

Індустріальний район є прикладом штучно створеного міста в місті "із нуля" у часи радянської індустріалізації. Промислова зона Харківського тракторного заводу (1928–1933) разом із житловою утворили новий "організм" – соціалістичне місто – просто в полі на відстані 8 км від центру Харкова. Ідея т. зв. соцміста була реалізована в багатьох українських промислових містах. Причина їхньої розбудови, яка полягала в обслуговуванні численних заводів, визначила основні принципи розміщення промислових об'єктів та житла. Тут промисловість, житлові комплекси, рекреаційні зони, публічний простір та комунікації (загальноміського значення) планувалися за принципами лінійності. Об'єкти обслуговування населення (дитячий садок, школа, культурний центр) розташовані в центрі житлового масиву і перебувають у межах пішої досяжності.

Сформоване в радянські часи функціонально-структурне поле на даній території має значні відмінності від сформованого в центральній частині міста. І в

цьому цінність другої тестової ділянки для дослідження, оскільки дозволяє побачити "інший" Харків, трохи провінційний, де темп життя та потреби вже довгі роки підпорядковані чіткому графіку та маршруту "дім – робота – дім", а всі щоденні (щотижневі) потреби забезпечуються в одному житловому масиві, окрім особливих, які покривав центр великого міста.

1. *Житлова функція.* В Індустріальному районі житлова функція залишається незмінно основною. Сучасна оцінка житлового фонду дала показник у 64 % (226 будинків) від загальної кількості всіх площинних об'єктів тестової ділянки: 1 – багатоквартирні багатопверхові (понад п'яти поверхів) – 20 %, 2 – багатоквартирні малої поверховості (1–5 поверхів) – 79 %; 3 – садибна забудова та котеджі (будь-якої поверховості) – 1 % (ця категорія добре представлена в районі, але поза межами тестової ділянки). Забудова, яка почалася з часів освоєння даної території у 30-ті рр., головним чином є радянською. Лінії житлових комплексів згуртовані в окремі блоки. Велика кількість чотирьох- або шестипверхових гуртожитків.

Нове житло представлене кількістю лише трьох будинків. Тут можна згадати про сегрегацію міського простору. Одинокі новобудова на просп. Архітектора Альошина (колишній Орджонікідзе) відокремилася парканом від двору гуртожитку, що з низьким рівнем благоустрою, "захистивши" свій двір від пішоходів та небажаних гостей, а також дітей (?!), розділивши і великий дитячий майданчик. Та конструкція паркану все-таки залишала їм можливість спілкуватися.

2. *Індустріальна функція.* Сам Харківський тракторний завод, як промислове ядро Індустріального району, знаходиться за межами тестової ділянки. Зі зниженням масштабів промислової діяльності, місто в цілому і Індустріальний район зокрема починає втрачати свою ідентичність. У межах самої тестової ділянки індустріальна функція району продовжує "жевріти" за рахунок цехів легкої і меблевої промисловості, що локалізувалися в середині житлових комплексів. Та здається, це не заважає жителям. Навпаки, забезпечуючи свої виробничі потреби, наприклад, був значно покращений рівень комунікацій прибудованої території по вул. Біблика (дороги, тротуари та пішохідні доріжки), у дворі якої меблевий цех власне і знаходиться.

3. *Обслуговування населення.* Заклади обслуговування населення, частка яких у межах тестової ділянки становить 44 % (280 об'єктів), від зальної суми площинних і точкових об'єктів, можна поділити на декілька груп:

- освітні заклади (10 %, *дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні школи, ПТУ та із 1996 р. Харківський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом*);
- культурні заклади (3,2 %, *міські районні бібліотеки, будинки культури, напр., БК "ХТЗ"*);
- медичні установи (4,2 %, *приватні стоматологічні кабінети, одна приватна лікарня загального профілю, районна державна лікарня*);
- заклади побутового обслуговування (11,4 %, *салони краси, технічне обслуговування, ательє і т. п.*);
- заклади готельно-ресторанного бізнесу (8,2 %, *8 кафе та кав'ярень, 3 нових або модернізованих закладів розміщення*);
- заклади з надання фінансових послуг (7,8 %);
- заклади з надання юридичних послуг (3,9 %);
- інші заклади торгівлі товарами й послугами (47,8 %, *три ринки, маленькі магазинчики, аптеки, декілька представників мережевої торгівлі*).

Заклади приватної форми власності, які займаються комерційною діяльністю, як і в центрі, на периферії теж з'явилися вже протягом останнього десятиліття. Дані об'єкти так само вплинули на функціонально-структурне поле, *нерівномірно* наповнивши його дрібними торговельними точками та закладами, що спеціалізуються на тих послугах, які є щоденно затребуваними у мешканців спальних районів (різні побутові, медичні, освітні, фінансові та ін.). Більшість точкових об'єктів із обслуговування населення (75,7 % від зальної суми площинних і точкових закладів, що обслуговують населення) розміщені на перших поверхах житлових будівель. На вибір потрібного будинку для розміщення такої точки обслуговування впливає два фактори: порядок (або категорія) вулиці та віддаленість будинку від пішохідної зони (навіть різниця в 1 м може вплинути на вибір інвестора). Виразними виступають такі собі "пари" як, наприклад, "гроші готівкою / ломбард + лотерея / гральні автомати". Можна говорити про цілі мережі цих закладів. Простежується певна закономірність у їх розміщенні й концентрації – це однозначне тяжіння до двох великих проспектів: Московського та Олександрівського.

Є приклад впливу адміністративної функції РАЦСу на розміщення через вулицю закладів готельно-ресторанного бізнесу.

Загалом, публічний простір району ніби законсервований. Красномовно це підтверджують збережені фасади, оригінальні вивіски, які часто виглядають своєрідним фетишем.

4. Бізнес-обслуговування. Дана функція майже не представлена в районі, лише три бізнес-центри з невисоким рівнем модернізації й невеликою кількістю суб'єктів. Є окремі організації, фірми, які розкидані по району, не концентруючись в окремих спеціальних будівлях.

5. Інфраструктурна. Периферійний Харків лише частково модернізований у межах головних вулиць та інших популярних серед жителів району публічних просторів. Рівень комунікацій доріг залишається на надзвичайно низькому рівні. Часто аварійний стан вулиць та дворів блокує доступ до будинку. Така ситуація поширена майже для всіх вулиць, що мають внутрішньорайонне значення. Та однозначно позитивним "ефектом" минулого планування району є широкі тротуари, зелені зони (сквери, алеї), пішохідні вулиці, хоч вони і знаходяться сьогодні в занедбаному стані.

У загальному, говорити про підтримку хоч якогось рівня благоустрою будівель, територій та комунікацій доводиться лише в деяких випадках. Окремі ініціативи жителів із покращення благоустрою території відображені в озелененні та підтримці чистоти дворів. Окремим "ансамблем" виступають погребі, неймовірна кількість яких займає прибудинковий простір, що, імовірно, створює у власників відчуття "свого двору – своєї території".

Основний вид громадського транспорту, звичайно, метро. У межах тестової ділянки розміщені три станції – Індустріальна, Тракторний завод, Імені О. С. Масельського. Важливою комунікацією є проспект Московський, який поєднує Індустріальний район прямою дорогою з центром міста (зокрема, тут проходить і тролейбусна лінія). По головних вулицях курсують маршрутні таксі.

6. Адміністративна функція. Відповідно до районного планування тут розміщені всі необхідні адміністративні й урядові установи (в межах тестової ділянки є РАЦС Індустріального району, Державна податкова

інспекція, Пенсійний фонд та ін.) Розміщені вони рівно віддалено по ділянці.

7. Рекреаційна функція. Відкритий публічний простір не виконує своєї рекреаційної функції, утративши естетичну складову. Парк Маяковського, колись важливий рекреаційний простір, знаходиться в занедбаному стані, поки продовжує виконувати свою закладену функцію санітарного коридору між житлом і заводами... Але схоже на те, що це територія майбутнього житлового простору, про що не двозначно говорять будівельні роботи (три–чотири об'єкти) з боку вул. Миру.

Алея уздовж проспекту Індустріальний, сквер "Тракторозаводський", широкі пішохідні зони мають так само занедбаний стан. А великі за площею прибудинкові території, які могли б виконувати рекреаційну функцію і бути основним публічним простором для щоденного дозвілля, часто перебувають в аварійному стані. Комунікація ґрунтових (!) доріг, напевно за браком спеціальних територій, не заважає жителям будинків перетворювати власні двори в парковки. Дуже помітним є факт наявності майже в кожному дворі відносно нового дитячого майданчика (49 шт.). Та це, за словами жителів, такий собі позитивний ефект виборів до органів місцевої влади.

Торговельно-розважальні центри (ТРЦ) на периферії виконують тут таку саму роль, що і в центрі, "притягують" інші функції або підсилюють свою, зосереджуючи навколо дрібні об'єкти з обслуговування населення (торговельні точки, кафе, ломбарди, банки, аптеки та ін.). Олександрівський та Московський проспект, як вулиці загальноміського значення, а також станції метро, закономірно є центрами тяжіння таких "скупчень".

8. Сакральна функція. Храм Священномученика Олександра, архієпископа Харківського знаходиться на проспекті Олександрівський поза межами ділянки, але однозначно виконує сакральну функцію для всього Індустріального району.

Результати дослідження. Тестова ділянка 1 "Північна ділянка центральної частини" (рис. 1). Представлена ділянка є тим самим міським центром Харкова – історичним осередком, де в середині XVII ст. (1656) і виникла найстаріша частина Харкова. Мироносицька церква, нині Храм святих Жон-Мироносиць (1), і кладовище, нині сквер "Перемоги" (2), були першою північною межею міста. Південною межею можна вважати **майдан Конституції** (сучасна назва з 1996 р.) – площу, яка виникла разом зі спорудженням Харківської фортеці і стала ядром формування простору навколо, а далі всього міста. Перша її назва – Ярмаркова – пов'язана з Успенським ярмарком, який тут щорічно проводився понад два сторіччя з 1659 р. і був одним із найбільших. Відтоді всі дороги сходилися в цій точці – сьогодні майдан є місцем "зустрічі" головних історичних вулиць Харкова (Полтавський Шлях, Сумська, Пушкінська, Московський проспект). Даний факт визначив стратегічність його положення в межах майбутнього великого міста та завжди впливав на розвиток і напрями розширення його меж.

Історичність не є обов'язковою умовою збереження за простором ролі ядра, але однозначно надає їй атмосферності та цінності. Майже кожен будинок на майдані Конституції є архітектурною пам'яткою (комплекси житлових і адміністративних будинків 7, 8, 9). Сьогодні тут розташована Харківська міська рада та інші центральні міські органи влади – додалася адміністративна функція. Утілення сміливих рішень у напрямку зміни форми Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова (6) у 2013 р., розташованого в безпосередній близькості до

майдану Конституції, привело до зміни і самого ядра – воно набуло ознак сучасного публічного простору, популярного серед жителів та гостей міста. Це значно посилює його вплив на простір навколо та об'єкти, що розміщені вглиб по лініях прилеглих коридорів – вулиць Сумська, Римарська, Пушкінська та короткої ділянки Московського проспекту (його початку, що в межах нашої тестової ділянки): насиченість простору різнофункціональними об'єктами сучасної спрямованості активізувала та посилює тут ділову, культурну та комерційну функції.

На початку XX ст. у центральній частині Харкова з'являється нове ядро з потужними науково-освітньою та адміністративно-діловою функціями. Так, у межах території, розташованій на північний схід від вулиці Сумська, яка в XIX – на початку XX ст. належала Харківському Університету і розміщувала клініки, старі навчальні корпуси факультетів, у 20-30-х рр. були заплановані та закладені фундаменти знакових агентів майбутніх міських змін. Ідеться про **майдан Свободи** та комплекс найзначніших будівель свого часу в стилі конструктивізму – Держпрому (10) та новий корпус Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (11). Далі за ними лежали лише пустирі, що перетиналися ярами.

Станції метро, що мають незмінну прив'язку до місця, якщо не стають модераторами простору навколо, то значно збільшують вірогідність його перетворення: Історичний музей (14) та Майдан Конституції (15) (пов'язані між собою переходом з'єднуючи дві лінії метро) підсилюють роль великого ядра майдану Конституції та коридору вздовж вул. Сумська; Університет (23) та Держпром (24) (так само пов'язані між собою переходом з'єднуючи дві лінії метро) підсилюють роль іншого великого ядра – власне майдану Свободи – та того ж таки коридору – уздовж вул. Сумська. Обов'язковою умовою розвитку ядра є його внутрішня модернізація. Історично сформовані майдан Конституції та майдан Свободи після отримання Україною незалежності не втратили свого значення, зберігаючи набір важливих культурних та еволюційних маркерів, які визначають різні грані харківської ідентичності. Сьогодні, шляхом пошуку нових архітектурних і функціональних рішень щодо модернізації, зокрема майдану Свободи, різні учасники (влада, архітектори, громадські активісти) намагаються знайти спільну ідентичність усього міста.

Обидва ядра знаходяться за межами нашої тестової ділянки. Та їх вплив поширюється глибоко всередину її території. Так, за мірою впливу можна окреслити дві зони:

– *напівпериферія* – трикутник зі сторонами вул. Римарська – вул. Пушкінська – вул. Жон Мироносиць включаючи простір навколо короткого коридору в межах тестової ділянки по Московському проспекту; перетинається коридором – вул. Сумська;

– *периферія* – від вул. Пушкінська в бік до Харківської набережної; включає колишню промислову зону.

Напівпериферія та периферія. Поширення впливу великого історичного ядра (В. Я. І) із потужною торговою функцією поступово "розтягнуло" межі міста. Уздовж вулиць Сумська та Римарська (коротка вулиця, яка теж спускається до майдану Конституції і йде пара-

льно вул. Сумська) на кінець XVIII ст. добре розвинулися торгівля, мануфактура, професійні об'єднання міських ремісників по цехах, а також, що є абсолютно логічним, активізувалося житлове будівництво. На початку XIX ст. була заснована вул. Пушкінська, землі уздовж були відведені під поселення іноземних майстрів, запрошених у Харків засновником Університету Василем Каразіним. Оскільки в той час усіх іноземців називали в основному німцями, тому вулиця включно до 1899 р. мала назву Німецька. Вона була забудована в основному житловими будинками.

Сформовані на той час торгово-ремісничка та житлова функції, доповнюючи одна одну, разом стали передумовою наступних просторово-функціональних змін у місті (розширення меж міста, поява нових об'єктів із новими функціями).

Розвиток мануфактурного та ремісничого виробництва, пізніше поява перших невеликих заводів із легкої чи харчової, фармацевтичної промисловості (зокрема по вул. Громадянська, навколо якої з часом сформувалася окрема промислова зона – мале ядро в межах історичного центру міста) разом спровокувало появу тут об'єктів із новими – обслуговуючими функціями. Зокрема, заклади освіти (1805 р. було засновано Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), науки, культури, медицини, фінансові установи стають затребуваними в новому просторі та зайняли спеціально збудовані будівлі. Тоді ж відбувається перехід від розрідженої одно-двоповерхової житлової забудови зі значними присадибними територіями (окремі приклади ще можна зустріти на периферії тестової ділянки – між вул. Пушкінська та Харківської набережної) до висотної периметральної забудови високої щільності, або т. зв. прибуткового житла. Популярність прибуткового житла, яке стало головним формотворчим елементом архітектури Харкова, була тенденційною для всіх країн східноєвропейського регіону, досягши свого розквіту в другій половині XIX ст. Характерною зовнішньою ознакою таких будівель була різностильність і "зцементованість" їх фасадів в єдиний і будувались вони на головних магістралях історичного центру. У Харкові це вулиці Римарська, Сумська, Пушкінська, Харківська набережна, Московський проспект.

На початку XX ст. історичний ландшафт центру Харкова почав зазнавати характерних соціалістичних трансформацій. Залишаючись поліфункціональним (житло різного класу, комерція та офіси, легка й харчова промисловість і т. п.), у центрі почали виникати нові публічні простори соціалістичного типу, з'явилися урядові будівлі – посилилася адміністративна функція, частково перебудовувалися старі житлові квартали або зруйновані під час війни, нові транспортні розв'язки поєднали центр і периферію (напр., Московський проспект – транспортна магістраль, яка в нашому випадку з'єднала тестові ділянки 1 та 2).

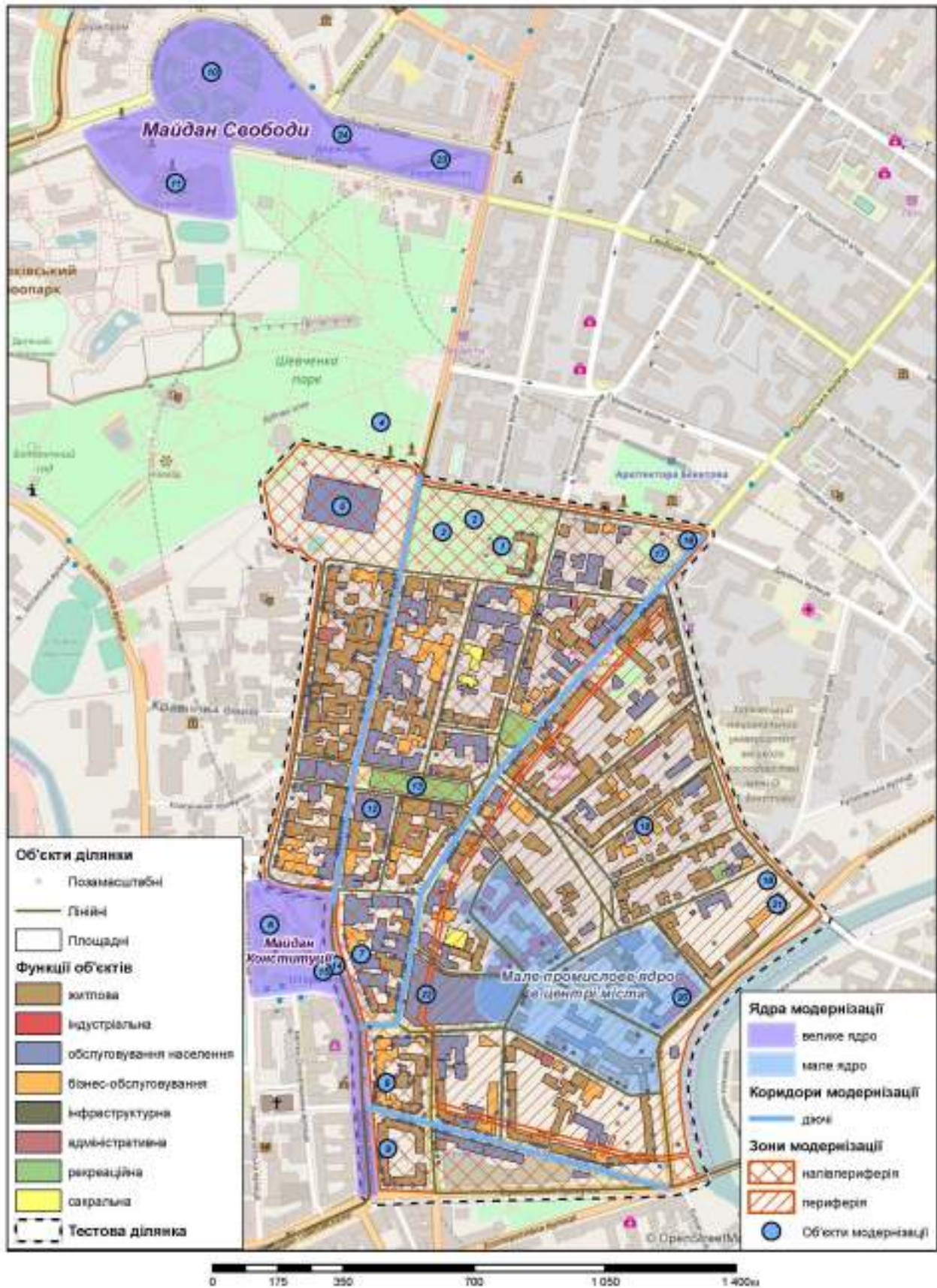

Рис. 1. Просторові перетворення в межах тестової ділянки 1 – "Північна ділянка центральної частини" Харкова (розроблена у співавторстві з канд. геогр. наук А. В. Орещенком)

Нові постсоціалістичні трансформації історичний центр Харкова почав потрохи "впускати" у свій простір лише із 2000-х років. Багатофункціональні об'єкти із сучасними архітектурними формами та рішеннями знаходили свої місця серед старої забудови. Вулиця Сумська (якраз та її частина, що в межах нашої тестової ділянки), з'єднуючи майдан Конституції та майдан Свободи, є тим самим коридором, який поєднує між собою два ядра й забезпечує рух елементів модернізації та на прикладах яскраво демонструє сучасну тенденцію нового урбанізму – "ущільнення" простору за рахунок використання змішаної забудови, в якій можуть поєднуватися житлова, комерційна та торгово-ділова функції (останні дві часто заміщують житлову). Зокрема, новим агентом модернізації по вул. Сумська 9 став багатофункціональний торгово-офісний центр AVEPlaza (12), побудований у 2011 р. за проектом харківського архітектора Олега Дроздова. Його будівництво було предметом конфлікту між місцевою владою і господарями комплексу, тому процес був призупинений і відновився лише після домовленості щодо реновації скверу на Театральній площі (13), яка навпроти.

Активізувалися культурна і рекреаційна функції простору. Популярним публічним простором для всіх містян та гостей став сквер "Перемоги" (2) після його суттєвої реконструкції. Сьогодні це сформована в умовах історичної забудови центру міста рекреаційна зона, а наявність сакрального об'єкта – Храму святих Жон-Мироносиць (1) – лише посилює енергетику місця. У сквері навпроти будівлі Харківського театру опери та балету (5) знаходиться і відома альтанка-фонтан Дзеркальний (Скляний) струмінь (3) (споруджений – 1947 р., здійснення реконструкції – 2007 р.) – один із сучасних символів міста. Даний площинний об'єкт (2) є впливовим агентом змін навколо, особливо в контексті вияву таких елементів модернізації, які підвищують загальний рівень благоустрою території та будівель.

Навпроти парку, поза межами тестової ділянки, стоїть інший рекреаційний комплекс – сад ім. Т. Г. Шевченка з відомим пам'ятником поету (4). На сьогодні він перебуває на стадії реконструкції. Потребує реновації і відомий у Харкові культурний об'єкт Харківський національний академічний театр опери та балету імені Миколи Лисенка (5), що поряд із садом. Не дивлячись на те, що розташований він у зоні впливу головного ядра Харкова – майдану Свободи (В. Я. II), та поряд зі сквером "Перемоги" (2), досі залишається без явних елементів модернізації. Причиною може служити масштаб споруди та державна форма власності.

За планувальною документацією вул. Сумська є магістраллю безупинного руху, а отже такою, по якій дозволено активний рух автомобілів і громадського транспорту. Та широка пішохідна зона забезпечує важливу функцію, властиву публічним просторам – можливість спілкування. Тому вона насичена багатьма новими багатофункціональними об'єктами, "захопивши" і внутрішні двори периметрально забудованих кварталів. Уже згадувана на початку вул. Римарська "дублює" функції паралельної їй вул. Сумській, концентруючи тут велику кількість нових для неї обслуговуючих об'єктів і "розбавляючи" переважаючу поки тут житлову функцію.

Метро Архітектора Бекетова (16) у межах напівпериферії виходить безпосередньо на площу Архітекторів (17) і має чотири пішохідних виходи на вулиці Пушкінська, Жон Мироносиць і Дарвіна. Площа Архітекторів сьогодні – модернізований зелений острів у центрі міста. Відомий установленими тут елементами мистецтва – гіпсовими мініатюрами будівель і споруд, які символізують Харків, або "Сім чудес Харкова" – пам'ятник Та-

расу Шевченку, будівля Держпрому, Кафедральний Благовіщенський Собор, будівля Успенського Собору та інші. Тут же розташований відомий фонтан із пам'ятником Закоханам. Сама вул. Пушкінська, як та, що проходить крізь усю нашу ділянку і є другим важливим лінійним агентом – коридором, який через коротку ділянку вул. Короленка пов'язує майдан Конституції та площу Архітекторів, окрім історичної житлової функції, почала виконувати роль популярного серед містян публічного простору з можливістю споживання, щоденної комунікації та інших повсякденних практик, пов'язаних із міським способом життя. Але цікаво, що вона в той же час стала і межею між напівпериферією та периферією виявлених ядер.

Якщо напівпериферія "піддалася" впливам ядра і зафіксовані приклади модернізованих об'єктів дозволяють говорити про початок тут процесу загальної функціонально-просторової трансформації простору, то визначена периферія в межах нашої тестової ділянки поки "важко сприймає" трансформаційні процеси, які ніби зупинилися на лінії по вул. Пушкінській. Саме тут знаходиться більша частина аварійних будинків, немодернізованих комунікацій і мало представлений громадський транспорт. Причина цього полягає у відсутності в її межах малого ядра. У зв'язку із занепадом промисловості, з одного боку, та плановим винесенням її з історичного центру, з іншого, мале промислове ядро, що історично тут сформувалося (по обидва боки від вул. Громадянська), сьогодні є абсолютно знівельовано іншою діяльністю, або просто бездіяльністю, і таким чином утратило свою силу. Трансформації малого ядра не відбулося, тому і середовище навколо ще досі не визначилося з майбутнім, пріоритетним напрямом свого розвитку. Повільність процесів модернізації та відповідно відсутність будь-якої просторово-функціональної трансформації призвели до логічного і поступового занепаду даного простору. Так, центральна частина міста в межах тестової ділянки майже не зберегла індустріальну функцію. І в останній планувальній документації тут абсолютно відсутні виробнича, комунально-складська зони чи зона транспортної інфраструктури. Поки можна говорити лише про діючу тут Харківську фармацевтичну фабрику (20), що уздовж Харківської набережної, але територію якої за планом уже віднесено до житлової зони. Зустрічаються хаотично розкидані цехи фабрик легкої та харчової промисловості (провулок Воробійова), де часто розміщені майстерні вже іншої спеціалізації (ремонт і монтаж машин та обладнання).

Окремим прикладом модернізованого об'єкту периферії є споруджений на місці знесеного новий житловий будинок Carat по вул. Потебні, 6 (18) за нетиповим проектом Архітектурного бюро "Дроздов та Партнери". На фоні неоновленої історичної забудови він виглядає доволі самотньо, але сміливо і модерново. Шестиповерховий будинок виведений в одну лінію з існуючою забудовою, підтримуючи при цьому квартальну структуру, сформовану історично. Із квартир, вікна якої виходять на південь, відкривається вид відповідно на південну частину міста. Активний дизайн новобудови приваблює населення з високим рівнем доходу, що може спровокувати тут процес джентрифікації – на периферії нашої першої тестової ділянки. Поки ж він залишається "островом" комфорту без комунікацій і естетики навколишнього простору.

Намагається "вписатися" у міський простір майбутній ще недобудований бізнес-центр (на перехресті вулиць Куликівська та Маршала Бажанова) (19). По сусідству в історичній будівлі міститься корпус Національного фармацевтичного університету та Головне управлін-

ня статистики у Харківській області, побудованого в стилі радянського конструктивізму. Будівництво бізнес-центру, судячи з усього, триває не перший рік. Тому і вплив його поки важко оцінити, поки ж є лише відчуття безглузкого архітектурного рішення, яке спотворює міський простір і природний ландшафт, закриваючи вигляд із вул. Маршала Бажанова на набережну р. Харків. По завершенню будівництва, безумовно, його присутність має відіграти свою роль і спричинити перетворення міського простору навколо.

Харківська набережна, не дивлячись на свій рекреаційний потенціал, так само стала заручником "не популярності" периферії для інвестора. Старі функції простору вулиці житлова, промислова (Харківська фармацевтична фабрика, (20)) та адміністративна (Головне управління статистики у Харківській області, (21)) продовжують домінувати тут. Порівняно низькою є кількість модернізованих об'єктів "першого поверху" (як певного індикатора популярності) із обслуговування населення, представлене бізнес-обслуговування, яке частково потіснило площі, зайняті під адміністративною функцією. Вуличний простір Харківської набережної, її атрактивність, географічна доступність – ті ресурси, які можуть створити умови для початку перетворення периферії на рекреаційну, культурно-мистецьку чи ділову зону, а самої вулиці як лінійного об'єкта – на коридор.

Чи стане агентом модернізації новий ТРЦ (22) – комплекс, що також тепер будується в протилежній частині периферії, займаючи територію, яка має вихід до чотирьох вулиць: Пушкінська, Короленка, Громадянська та Слюсарного провулку? Масштабний проект, який витіснив попередні об'єкти з ділянки (колись тут розміщувалися цехи горілчаного, масляно-барвного чи пивоварного заводів), вплине і на середовище навколо, пришвидшить модернізацію об'єктів зі зміною їх функціональної складової. Зокрема, даний об'єкт у майбутньому може вплинути на розвиток нового коридору вздовж вул. Куликівська, яка через Слюсарний провулок з'єднується з Московським проспектом.

Таким чином, активізація діяльності, поява нових, не обов'язково масштабних, але знакових об'єктів з новими функціями, поряд із лінійними об'єктами – вулицею Куликівська та Харківською набережною – обов'язково прискорить поширення елементів модернізації вздовж них і тим самим перетворить їх на коридор "руху" модернізації" у межах периферії.

Намічена за Генпланом реконструкція садибної та багатоквартирної (малоповерхової) забудови, яка ще залишається в даній частині міста, дуже необхідна, оскільки дозволить досягти високої ефективності використання території для розміщення тут модернізованої шляхом реновації/санації житлово-громадської забудови. Реконструкція житлових територій розглядається не просто як поліпшення фізичного стану житлового фонду, але і як кардинальне поліпшення соціальних умов проживання населення.

Для історичної частини міста варіант знесення будівель із наступною зміною функціонального використання відповідної земельної ділянки також передбачений в актуальній планувальній документації. Враховуючи їх аварійний стан, рівень благоустрою територій навколо та функціональну невизначеність, напевно, це може бути виправдано. У такому разі дуже вірогідний варіант поступової трансформації монофункціонального простору і перетворення його на поліфункціональну міську систему культурно-освітнього й виробничо-ділового спрямування.

Тестова ділянка 2 "Мікрорайон ХТЗ" (рис. 2). Житловий мікрорайон Харківського тракторного заводу (ХТЗ) на відстані 8 км від історичного центру Хар-

кова був побудований у 30-х рр. ХХ ст., як робітниче селище "Заводський" або "ХТЗ", яке стало першим зразком містобудування нового типу. Промислова зона Харківського тракторного заводу (1928–1933) разом із житловою утворили новий "організм" – соціалістичне місто. *Соціалістичне місто на периферії як штучно створена міська система порівняно з центральною частиною міста, яка розвивалася еволюційним шляхом, відповідно має абсолютно відмінний механізм розвитку, а отже і функціонування та виживання.* Причина штучної розбудови території полягала в обслуговуванні численних заводів, що визначило основні принципи взаємного розміщення ключових зон: тут промислова, житлова, рекреаційна в ролі "санітарного" розриву, публічний простір і комунікації доріг (загальноміського й районного значення) планувалися за принципами лінійності та розмежованості. Об'єкти обслуговування населення (дитячий садок, школа, культурний центр) займали центральне/рівновіддалене положення в межах одного кварталу в радіусі пішої доступності. Такий функціональний підхід до проектування простору кварталів в епоху індустріального будівництва породив монотонність міського середовища. Колись у межах одного, трохи провінційного, мікрорайону ХТЗ, де темп життя довгі роки був підпорядкований чіткому графіку та маршруту "дім – робота – дім", можна було легко забезпечити всі щоденні (щотижневі) потреби в одному житловому масиві; сьогодні ж задоволення "старих" потреб (працювати, навчатися, проводити вільний час), але вже на вищому рівні, змушує мешканців щодня "мігрувати" за межі свого району, що закріплює в цілому за Індустріальним районом (до якого входить мікрорайон ХТЗ) назву "спального району" міста Харкова.

Ті об'єкти, із яких свого часу почався розвиток території мікрорайону ХТЗ, сьогодні хоч і змінили вектор і силу свого впливу та зберігають і далі роль "тримачів уваги" жителів, а отже й життя/діяльність навколо себе. Для мікрорайону ХТЗ такими ядрами є такі площинні об'єкти:

- 1) промислова зона – власне Тракторний завод, який розташований за межами тестової ділянки;
- 2) перший ринок у мікрорайоні – ринок "ХТЗ", або Тракторозаводський ринок, на проспекті Олександрівський, який був створений у 1935 р. разом із житловим кварталом – тепер місцевою пам'яткою архітектури;
- 3) парк ім. Маяковського, що також був закладений у 30-ті роки (тепер за планом зонування більша частина території є майбутнім житловим простором).

Поряд із великим промисловим ядром (п. 1) сформувалися малі ядра мікрорайону (пп. 2, 3). Останні є першими місцями масового скупчення/зустрічей жителів району, або публічними просторами за сучасним визначенням; малі ядра розміщені в межах тестової ділянки.

Соціалістичне місто, як і спочатку, продовжує залишатися периферією стосовно центра великого міста – *його історичної частини*. Постсоціалістичний період створив нові умови функціонування міських систем, тому периферія великого міста, де все було передбачено і розраховано наперед, так чи інакше потрохи мусила теж розпочати шукати шляхи для виживання. Вивчення мікрорайону ХТЗ як частини великого Індустріального району Харкова підтвердило думку, що великі заводи можуть бути в місті, та вони не є самим містом. Сьогодні промисловість об'єктивно втрачає свої виробничі потужності, територія зон зменшується, кількість робочих місць скорочується. **Тракторний завод**, як промислове ядро мікрорайону, належить до Орджонікідзевської промислової зони (за планом зони підприємств II–V класів шкідливості). Зі зниженням масштабів промислового вироб-

бництва та вимушеною функціональною диверсифікацією, місто в цілому та Індустріальний район зокрема, починають утрачати свою місцеву ідентичність (робіт-

ниче селище – мікрорайон), а завод перестає бути тією силою тяжіння для робітників до району.

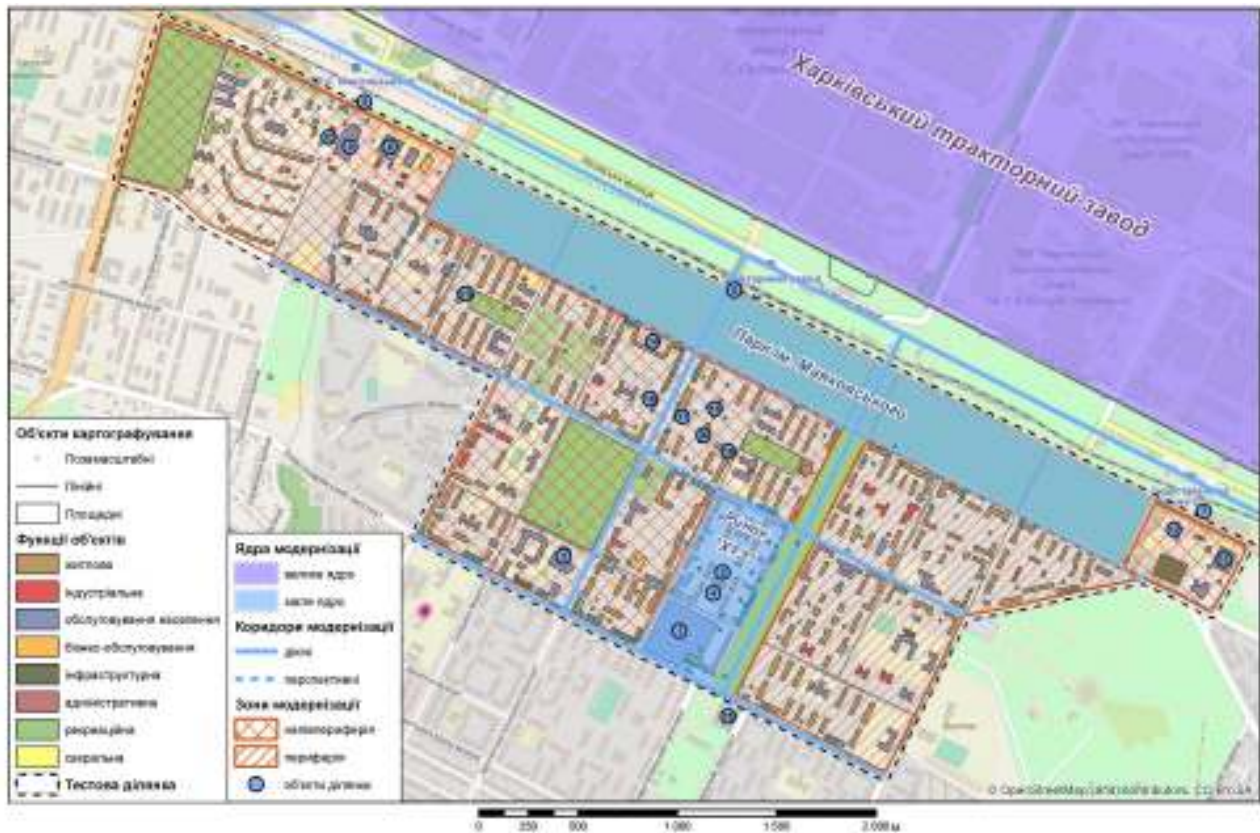

Рис. 2. Просторові перетворення в межах тестової ділянки 2 – "Мікрорайон ХТЗ" Харкова (розроблена у співавторстві з канд. геогр. наук А. В. Орещенком)

Ринок "ХТЗ" або Тракторозаводський ринок (1) на проспекті Олександрівський – історичне ядро та перший публічний простір новоствореного тоді селища "Заводський"; поряд миститься житловий квартал (2), який сьогодні є місцевою пам'яткою архітектури. Не дивлячись на відсутність внутрішньої модернізації, ринок, як традиційний і дуже своєрідний комунікаційний центр, досі "тримає увагу" жителів та створює "живий" простір навколо. Численні об'єкти й новий ТЦ (3) на перехресті вул. Архітектора Альошина та проспекту Олександрівський тільки розширили комерціалізований простір навколо ядра. Поява нового модернізованого об'єкта – новобудова (4) у периметрі історичного кварталу – є, на нашу думку, початком процесу трансформації самого ядра, що, можливо, вплине на його морфологічну та функціональну структури.

Парк ім. Маяковського – рекреаційне ядро розміром у 80 га вже "в минулому". Колись важливий рекреаційний простір мікрорайону (через нього поверталися додому робітники заводів, там проводили свій вільний час, розважалися з дітьми) сьогодні перебуває у занедбаному стані, хоч і продовжує поки виконувати свою закладену функцію санітарного коридору між житловими комплексами і заводами. Але тепер за планом зонування міста Харків ця зелена територія між проспектом Московський та вул. Миру визначена зоною майбутнього житлового простору. Перше будівництво вже почалося. Зміна функції на такій великій території і в таких масштабах однозначно приведе до руху нових елементів модернізації, появи прикладів модернізованих об'єктів та проникнення функціональної трансформації глибоко всередину всього мікрорайону. Сила рекреаційно-

го ядра вже давно ослабла, а тепер вона буде знівелювана і рекреаційна/санітарна функція трансформуватиметься в небезпечну тут багатофункціональність простору (оскільки промислове ядро продовжуватиме функціонувати, а відсутність санітарного коридору, роль якого виконував даний парк, може негативно вплинути на екологічну ситуацію в районі).

Напівпериферія та периферія. У межах другої тестової ділянки вже важче виділити напів- та периферію в тому самому контексті, як ми це робили щодо першої ділянки. І пояснюється це тим, що сама ділянка – мікрорайон ХТЗ – є власне периферією на рівні міста стосовно його центральної частини. Коридор загальноміського значення – проспект Московський – сполучає, але не "доносить" сюди на периферію ті тенденції, що є в центрі. Поширення нових трендів розвитку та максимальне функціональне/інфраструктурне навантаження тут більшою мірою, ніж у центрі, прив'язане до транспортної інфраструктури (станцій метро, місць пересадок, транспортних зупинок, ліній міських маршрутів) та великих торгових площ – торгових агентів. Головними лініями, або коридорами такого поширення, у мікрорайоні ХТЗ на сьогодні є: проспекти Московський (посилюється трьома станціями метро – усі в межах тестової ділянки), Олександрівський та Індустріальний, вулиці Архітектора Альошина та Бібліка. Об'єкти з різними функціями та різного масштабу хаотично акумулювалися уздовж них, перетворивши публічний простір цих вулиць на "розкладку пропозицій різних товарів та послуг". Більшість точкових об'єктів із обслуговування населення (75,7 % від зальної суми площинних і точкових закладів, які обслуговують населення) розміщені на

перших поверхах житлових будівель ("модернізований житловий простір"), як правило, не призначені за планом будинку для цього. Багатосекційні ж будинки 30–50-х рр. із уже запланованими магазинами на першому поверсі лише частково використовуються через свою віддаленість від вищеназваних коридорів.

Однозначно важливими агентами впливу є три станції метро: імені О. С. Масельського (5), Тракторний завод (6), Індустріальна (7), які були відкриті у 1978 р. і всі з виходом на головну міську магістраль Харкова – проспект Московський. Біля двох із них з'явилися такі "пари": біля станції імені О.С.Масельського (5) – ТРК "Екватор" (8) / супермаркет "Сільпо" (9) / ринок Індустріальний (10), біля станції Індустріальна (7) – супермаркет "ВОСТОК" (11) / торговий майданчик Лосєво (12). Разом старі (станції метро) і нові (торгові площі) "модератори простору" на Московському проспекті "притягнули" сюди набір схожих функцій у формі дрібніших/окремих об'єктів із обслуговування населення (торговельні точки, ресторани, кафе, фінансові установи, приватні медичні кабінети, салони краси). Таким чином такі скупчення нових/модернізованих об'єктів однозначно змінює функціональну складову простору.

Колись затишна й закрита майже по всій протяжності парком ім. Маяковського вул. Миру може перетворитися на коридор, схожий на той, що по проспекту Олександрівський, дублюючи певною мірою такі самі функції. Близькість Московського проспекту та станцій метро лише підсилять процес трансформації по обидва боки території, яку ще поки займає парк. Тоді ж закриті перші поверхи старих будівель, напевно, "заповняться" новими об'єктами з обслуговування населення.

Дуже відносно в межах тестової ділянки можна виділити периферію малих ядер за ознаками меншої концентрації модернізованих об'єктів та низького / аварійного благоустрою/стану будинків, дворів та комунікацій (навіть у частинах основних коридорів, що "заходять" сюди): займає він територію від проспекту Індустріального до вул. 12-го Квітня та від вул. Миру до проспекту Олександрівського. Для даної території характерним є збережена тут практика розміщення всередині кварталів виробничих цехів. Та вони, як видно, не є сьогодні помітними агентами впливу. Решту тестової ділянки від проспекту Індустріального у бік до бульвару Б. Хмельницького можна вважати напівпериферією мікрорайону ХТЗ (не дивлячись на приклади низького рівня благоустрою традиційних міських просторів, внутрішніх кварталів і комунікацій).

Важливими об'єктами, які, звичайно, не є ядром мікрорайону, його модернізації, але які вносять певну атмосферність (історичну, культурну) і естетично доповнюють одноманітний міський простір мікрорайону ХТЗ, є:

1. Занесений до списку пам'яток архітектури та містобудування колишній клуб-їдальня для робітників ХТЗ (13), розташований за адресою: пров. Миру 3 (крайня вулиця історичного ареалу), у 1967 р. був переданий під Палац одруження в Індустріальному районі, змінивши свою функцію на адміністративну;

2. Будинок по вул. Миру 20 (14) (колишня вул. Сталіна), побудований у 1933 р. Багатосекційний будинок із парадним фасадом та запланованими магазинами на першому поверсі, поштою й елементами культурного споживання – книгарню, бібліотекою (які досі функціонують) – на початок 30-х рр. був не типовим із планувальної позиції, оскільки мав 38 під'їздів (!), 4–6 поверхів та 288 квартир. Будинок-комуни передбачали лише окремі кімнати. Він "вириваєється" із загального середовища, нагадуючи важливий історичний період у житті самого району. *За словами самих жителів – це*

єдиний будинок, вартий уваги в цьому мікрорайоні. Процес реновації даної будівлі може розпочатися після забудови території навпроти – парку ім. Маяковського.

3. Храм Священномученика Олександра, архієпископа Харківського (15) розташований на проспекті Олександрівський поза межами ділянки, але однозначно виконує сакральну функцію для всього Індустріального району.

Колись активні агенти впливу – великі традиційні (ті, що залишилися із радянського періоду – спортивні комплекси, будинки культури та творчості, бібліотеки, музична школа і навіть сквери) міські простори потребують пошуку нових варіантів їх використання або функціональної диверсифікації. Вони "випадають" із зони прямого впливу ядра (розташовані всередині кварталів, тобто не вздовж коридорів) та досі не є приватизованими, залишаючись у державній власності.

Висновки. У ході дослідження в межах тестових ділянок виділялися ядра, різні за радіусом впливу (великі й малі), різні за своєю функціональною складовою (історичні, промислові, рекреаційні, культурні). Та всі вони, не дивлячись на своє походження (штучне чи еволюційне), є публічними просторами і стали ядрами завдяки інтересу жителів міста до того чи іншого місця/об'єкту та зосередження там своєї діяльності/відпочинку.

Конкуренція, як головний чинник розвитку системи (у т. ч. і міської), провокує логічні перетворення, а отже поступову модернізацію. Починається вона з найпопулярніших місць і поширюється територією далі, дуже чутливо реагуючи на "попит на зміни". Модернізація може зупинитися/перерватися дуже різко. Для центру внаслідок перенасиченості пропозиції питання конкуренції є критично важливим для виживання: контекст перетворення, його форма, естетика і багатофункціональність. Тоді як для периферії інколи достатньо простої зручної функціональності – поєднання невеликої кількості функцій у межах одного об'єкта.

Для обох тестових ділянок – і центру, і периферії – однаково є дуже важливим простір вулиці – коридору як лінійного агента впливу. Вони забезпечують зв'язок між об'єктами/ядрами модернізації, а значить, і рух елементів модернізації. Тому тут важливим є і характер планування вулиць/забудови:

- у центрі транспортні потоки великих вулиць ніби прорізаються крізь історичні малі або середні дуже компактні квартальні забудови, що поєднані між собою невеликими вуличками;

- на периферії спостерігається зниження транспортної доступності; лінійність і розмежованість між будинками та кварталами створює багато порожнього/вільного простору.

Від принципу забудови залежить стан багатьох ключових особливостей, характерних саме для міської системи: міська мобільність, характер середовища, розвиток малого підприємництва, екологія, вуличне життя, сусідські відносини і т. п. Планування вулиць та забудови вплинули також і на характер поширення процесів модернізації. Компактність скорочує простір, усього його, тому в центрі реалізація принципів багатофункціональності та мобільності є, з одного боку, необхідною, з іншого боку – вимушеною; мають лінійне поширення. Розмежованість, навпаки, створює складні умови пошуку найпопулярніших/вигідних місць для доцільності/ефективності його перетворення, тому рух процесів "від місця до місця" формує окремі ареали/островки сукупності благ.

Тестова ділянка 1 "Пієнічна ділянка центральної частини". Не дивлячись на близькість розміщення тестової ділянки до двох потужних міських ядер, цій

частині міста не вдалося уникнути поляризації міського соціально-економічного простору. Чітке розмежування між модернізованою напівпериферією та депресивною периферією пояснюється тим, що сьогоднішня периферія колись мала своє ядро і тепер не сприймає той варіант перетворень, які мають місце в напівпериферії. Деіндустріалізована територія зони впливу малого промислового ядра невпевнено приміряє на себе процес комерціалізації, тому і ревіталізація є поки менш привабливою для інвесторів; лише простежуються окремі натяки на джентрифікацію через дещо експериментальне будівництво нетипового та дорогого житла в межах непрестижних садибних кварталів.

Така контрастність середовища не створює відчуття гомогенності міського середовища, що негативно позначається на загальному враженні від центру міста. Пошук/створення об'єкта для формування малого ядра (найвірогідніше культурного/ділового/креативного спрямування) забезпечить новий подих даного середовища, яке буде наповнюватися модернізованими об'єктами, а не лише демонструвати приклади елементів модернізації різного ґатунку.

Тестова ділянка 2 "Мікрорайон ХТЗ". Ядра периферії, їхня роль часто визначається не стільки ознаками внутрішньої модернізації, скільки традиційністю впливу на міський простір. Поряд з ними вагому роль відіграють окремі агенти модернізації (масштабні осередки торгівлі – ринки, супермаркети, ТРК, а також транспортні зупинки, станції метро, інколи перехрестя вулиць), які множать одноподібні функції дуже концентровано і точно комерціалізуючи міський простір. Через слабе велике промислове ядро та немодернізовані традиційні малі ядра, тестова ділянка в межах мікрорайону ХТЗ характеризується різними диспропорціями у розвитку території мікрорайону (як, напр., по вул. Архітектора Альошина – новобудови (16, 17, 18) поряд із аварійними гуртожитками (19, 20)).

У цілому ж у центральній частині міста та на периферії зміни міського простору мають дві тенденції: перетворення чи часткова модернізація та занепад території. Власне просторово-функціональна трансформація як явище поки не має масштабу всього міста чи хоча б окремого району, лише характеризується окремими елементами перетворення. Міру взаємодії та взаємовпливу об'єктів міста – учасників процесу функціональних та інституційних перетворень, можна спостерігати на таких просторових рівнях структури міста:

1) Фасад будинку / двір будинку – вулиця.

Найнижчий рівень контакту людини з міським простором та вияву процесів перетворення. На даному рівні власне і реалізуються конкретні містобудівні рішення (на прикладі окремих об'єктів, ділянок, функцій). Звідси може починатися перетворення (чи навіть модернізація) і підніматися на вищі рівні через побудовану загальну стратегію розвитку міста. Тут є важливою ідея підтримки одного цілого простору, спільного для всіх учасників / користувачів. Цілісність міської системи має забезпечуватися однотипністю елементів модернізації об'єктів, зменшенням виявів поляризації простору вулиці та двору. Різний рівень благоустрою, наприклад, тут часто прямо залежить від активності громадськості та окремих жителів, власників (орендаторів) закладів обслуговування населення, що займають конкретні площі.

2) Головна вулиця / проспект – другорядна вулиця / провулок.

Поява нових об'єктів (точкових, площинних) уздовж лінійних, зовнішніх перетворення або зміна їх функціональної складової пояснюється характером і напрямом поширення елементів модернізації: головним чином, уздовж лінії головної вулиці, або в точці концентрації

максимального соціально-економічного, культурного-побутового навантаження – територій навколо агентів впливу з наявними там модернізованими об'єктами.

Тут важливою є ідея формування зручного, багатофункціонального, соціально модернізованого публічного простору в рамках спільних проєктів між владою, бізнесом та громадою. Гомогенність міської системи на даному рівні має забезпечуватися однотипністю модернізованих об'єктів, узгодженим стандартом важливих аспектів зовнішнього вигляду міського простору (нові будівлі, малі архітектурні форми, освітлення, дорожні вкази, тощо), адекватне поєднання традиційних фрагментів історичної забудови (їхнє збереження) та сучасних архітектурних форм, зменшення виявів поляризації простору великих і малих вулиць, багатофункціональність (інтеграція декількох пріоритетних функцій). На цьому самому рівні можна розвивати ідею спільного простору (shared space) – концепції дорожнього руху, яка полягає у спільному використанні вуличного простору автомобілями, велосипедами та пішоходами. Вона могла б бути "свіжим" рішенням для центру міста (численні короткі вулички периферії першої тестової ділянки в контексті попередньої запланованої її реновації та визначення функціональної спрямованості). Для мікрорайону ХТЗ на даному рівні за обов'язкової участі місцевої громади важливо розвивати концепції спільного освоєння й використання простору всередині мікрорайону/кварталів, оскільки є багато пустих ареалів, які розмежують жителів мікрорайону. Це ускладнює суцільські відносини і зменшує відчуття безпечності.

3) Рівень адміністративного району міста.

Цей рівень найскладніший у контексті організації та управління. Втілені тут рішення мають різний радіус впливу: як на територію навколо, так і на місто в цілому, а значить можуть вплинути на вектор руху розвитку всього міста. Тому основними принципами прийняття рішень мають бути: спільність ідей; гомогенність простору від центру до периферії міста; функціональність простору; соціальність – формування суспільної активності. Забезпечення даних принципів можливе шляхом реалізації спільних проєктів, у рамках яких учасники можуть впливати на рішення і працювати на спільну ідею. Таким спільним проєктом, зокрема, може бути пошук у міському просторі перспективних і значущих для всього міста об'єктів (можливо, пов'язаних із місцевою ідентичністю – культурною, історичною), через модернізацію яких можна пов'язати можливі напрями впливу на територію. На цьому самому рівні можна, наприклад, реалізовувати локальну економічну політику (формування сприятливого бізнес-клімату, регулювання низової комерціалізації), розвивати культуру та креативність міста (напр., брендинг міста, проведення масових культурних та спортивних заходів), обговорювати питання оптимізації руху громадського транспорту, створення публічних просторів і т. д.

Продиктовані часом нові способи і форми використання міського простору та об'єктів, що відповідають трендам нового урбанізму, таким, як комплексність та багатофункціональність міського простору, компактність і ущільненість планування, архітектурна й функціональна різноманітність нової та старої забудови, ревіталізація об'єктів із можливою зміною функції, висока якість умов життєдіяльності населення (наявність тих можливостей, які роблять міське середовище міським: публічні простори для обміну, спілкування та розвитку; відчуття спільності й безпеки; мобільність; пішохідна доступність і її взаємопов'язаність із транспортною мережею, якість архітектури та планування, збалансований розвиток і енергоефективність) абсолютно органічно можуть бути втілені в міському середовищі Харкова.

Список використаних джерел:

1. Власенко Є. Приватизація житла в постсоціалістичних країнах : причина та передумови // *Mistosite*. Аналітичний журнал про місто. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/privyatzatsiia-zhytla-v-postsotsialistychnykh-krainakh-prychyna-ta-peredumovy>
2. Дронова О. Л. Геоурбаністика : навч. посіб. / О. Л. Дронова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – 419 с.
3. Дронова О. Л. Новий урбанізм: у пошуках виходу з урбаністичного колапсу // *Укр. географ. журн.* – 2015. – № 3. – С. 33–41.
4. Корома Н. С. Стратегія міського розвитку Харкова : ретроспектива містобудівної політики // *Вісн. Київського ун-ту. Серія Географія.* – 2017. – 3(68)/4(69). – С. 79–87.
5. Мезенцев К. В. Тренди розвитку міських поселень в Україні: стійкі та вразливі міста / К. В. Мезенцев // *Вісн. Київ ун-ту. Географія.* – 2013. – Вип. 1(61). – С. 31–36.
6. Руденко Л. Г. Функции городов и их влияние на пространство / под ред. Л. Г. Руденко. – К.: Феникс, 2015. – 292 с.
7. Федорів П. Міські географії та географії міст . Як капіталізм впливає на просторові нерівності // *Mistosite*. Аналіт. журн. про місто. – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/articles/miski-heohrafiia-ta-heohrafiia-mist-yak-kapitalizm-vplyvaie-na-prostorovi-nerivnosti/>
8. Федорів П. Політекономія розвитку. В чіх інтересах здійснюється міське управління // *Mistosite*. Аналіт. журн. про місто. – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/politekonomiia-rozvytku-v-chyikh-interesakh-zdiisniuietsia-miske-upravlinnia>.

References:

1. Vlasenko YE. (2016) Pryvatyzatsiia zhytla v post-sotsialistychnykh krainakh: prychna ta peredumovy // *Mistosite*. Analytychnyy zhurnal pro misto. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/privyatzatsiia-zhytla-v-postsotsialistychnykh-krainakh-prychyna-ta-peredumovy>
2. Dronova O.L. Heourbanistyka : navch. posib. /O. L. Dronova. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr "Kyiviv'kyu universytet", 2014. – 419 s.
3. Dronova O. L. Novyy urbanizm: u poshukakh vykhodu z urbanistychnoho kolapsu // *Ukrayins'kyi heohrafichnyy zhurnal.* – 2015. – № 3. – S. 33–41.
4. Koroma N. S. Stratehiya mis'koho rozvytku Kharkova : retrospektyva mistobudivnoyi polityky // *Visnyk Kyiviv'universytet. Seriya Heohrafiya.* – Kyiv. – 2017. – 3(68)/4(69). – S. 79–87.
5. Mezentsev K. V. Trendy rozvytku mis'kykh poselen' v Ukraini: stiyki ta vrazlyvi mista / K. V. Mezentsev // *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Heohrafiya.* – 2013. – Vyp. 1(61). – S. 31–36.
6. Rudenko L. H. Funktsyy horodov u ykh vplyvanye na prostranstvo / pod red. L. H. Rudenko. – K.: Fenyks, 2015. – 292 s.
7. Fedoriv P. (2018) Mis'ki heohrafiyi ta heohrafiyi mist. Yak kapitalizm vplyvaie na prostorovi nerivnosti // *Mistosite*. Analytychnyy zhurnal pro misto. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mistosite.org.ua/articles/miski-heohrafiia-ta-heohrafiia-mist-yak-kapitalizm-vplyvaie-na-prostorovi-nerivnosti>.
8. Fedoriv P. (2018) Politekonomiia rozvytku. V chyikh interesakh zdiysnyuyet'sya mis'ke upravlinnia // *Mistosite*. Analytychnyy zhurnal pro misto. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/politekonomiia-rozvytku-v-chyikh-interesakh-zdiisniuietsia-miske-upravlinnia>

Надійшла до редколегії 14.10.18

Н. Корома, канд. геогр. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В БОЛЬШОМ ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ГОРОДЕ:
ПРИМЕР ХАРЬКОВА

Харьков – большой постсоциалистический индустриальный город с населением более 1 млн. Имея в своей собственности крупные объекты с разной функциональной составляющей (как промышленные, так и объекты социальной инфраструктуры, другие муниципальные учреждения), большой город в начале 90-х годов столкнулся с тем, что не имел ресурса на их содержание и развитие. Переменная и нестабильная экономическая ситуация нивелирована востребованностью многих услуг. Создалась ситуация "парализованности" публичного пространства города.

Лишь с началом процессов приватизации и коммерциализации можно говорить о постепенном "заполнении" образованной пустоты. Субъектами оценки и планирования территории становятся отдельные инвесторы. А объектом коммерческой деятельности выступает городское пространство. Новые условия создали возможности для диалога власти, городской общины и бизнеса. Неупорядоченность этих отношений дала не лучшие результаты пространственных преобразований и модернизации территории в украинских городах. Инвестор, ориентируясь на прибыль, по своему усмотрению определял место, форму и функцию нового объекта часто меняя облик города и роль территории.

Наше исследование вызвано необходимостью в изучении пространственных преобразований и процессов модернизации в большом постсоциалистическом городе, которые могут быть предпосылкой дальнейших изменений. И Харьков является едва ли не лучшим примером постсоциалистического города для исследования пространственно-функциональных трансформаций.

Цель статьи заключается в анализе процессов пространственного преобразования и модернизации как предпосылок дальнейших пространственно-функциональных трансформаций в большом городе Харькове, на основе выявленных на территории элементов преобразования и ядер модернизации. Анализ исследуемых нами объектов позволил увидеть направления преобразований городской территории, определить пространственную структуру участков, возможные функциональные изменения пространства и его современную роль в общегородской среде.

Исследование двух тестовых участков в Харькове – "старого центра" и соцгорода, обнаружило различие процессов пространственного преобразования и модернизации городских объектов в этих частях города. Не всегда возможно зафиксировать уже "готовое" преобразование или модернизацию. Здесь важно увидеть начало изменения, "словить" саму тенденцию к возможному изменению, далее суметь предположить направление и ее динамику.

Ключевые слова: большой город, постсоциалистический город, объект города, городское пространство, пространственные преобразования, элемент преобразования, модернизация, ядро модернизации, периферия.

N. Koroma, PhD Geography

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE URBAN TRANSFORMATIONS IN THE BIG POST-SOCIALIST CITY:
EXAMPLE OF KHARKIV

Kharkiv is a great post-socialist industrial city with a population over 1 million. Owning large objects with different functional components (both industrial and social infrastructure, other municipal institutions), the big city in the early 90's faced with the fact that there was no resource for their maintenance and development. Variable and unstable economic situation drowned in demand for many services. A situation of paralysis of the public space of the city has been created.

Only with the beginning of privatization and commercialization processes, we can talk about the gradual filling of the created emptiness. Individual investors become the subjects of assessment and planning of the territory. And the urban space is object of commercial activity. The new conditions have created opportunities for dialogue between the authorities, the city community and business. Disorder of these relationships has given the poor results of spatial transformations and modernization of territory in Ukrainian cities. An investor, focusing on profit, determined the place, form and function of a new object at its discretion, often changing the face of the city and the role of the territory.

Our research is caused by need in the study of spatial transformations and modernization processes in the great post-socialist city, which may be a prerequisite for further changes. Perhaps, Kharkiv is the best example of a post-socialist city for the study of spatial-functional transformations.

The purpose of the paper is to analyze the processes of spatial transformation and modernization, as the prerequisites for further spatial-functional transformations in a big city of Kharkiv, based on discovered transformation elements and a core of modernization on the territory. Analysis of the objects we were investigated, allowed for us to see directions of the transformation of the urban territory, outline the spatial structure of the sites, identify possible functional changes in the space and his contemporary role in the urban environment.

Investigation of two test sites in Kharkiv – "old centre" and social centre, revealed the difference in the processes of spatial transformation and modernization of urban objects in these parts of the city.

It is not always possible to fix a completed transformation. It is important here to see the beginning of the change, to "snatch" the very tendency for a possible change, then to be able to predict the direction and its dynamics.

Keywords: big city, post-socialist city, city object, urban space, spatial transformation, transformation element, modernization, core of modernization, periphery.